

Den svagtbegavede elev – og vandringerne fra segregation til integration

Af Ellen Nørgaard

Den svagt begavede elev blev synlig i skolesammenhæng for godt 100 år siden. Denne elev fik forskellige betegnelser og blev placeret i særlige skoler, diagnosticeret både medicinsk og psykologisk og blev efter ca. 70 år gemt blandt alle de andre børn, som med årene er blevet udskilt. I artiklen skitseres dette forløb, også udskillelsens betydning for elevernes voksenliv, og spørgsmålet om, hvorledes demokratiets skole forvalter populationsvariable, rejses.

Peter var født i 1899 og elev på Københavns første værneskole, Skolen på Maria Kirkeplads. I skolens arkiv kan vi læse, at han i de første år gik i en af kommunens skoler. Han beskrives som udpræget åndssvag, men moderen modsatte sig bestemt anbringelse på åndssvageanstalt. Han overførtes 1913 til Maria Kirkeplads Skole, og her skrev man, at han var: ”en meget dum dreng, han var ligeglad og griset både med sin person og sit arbejde”. Han stjal ikke og var ikke ondsindet i sin adfærd, men han løj og var trodsig. Han blev engang fornærmet over en afstraffelse i skolen og løb hjem, men større scener forekom i øvrigt ikke. ”Han søgte skolen regelmæssigt og gjorde sig ikke skyldig i særlige brud på dens orden”. Moderen var fornuftig, kunne blive stædig og modtog fattighjælp. Intet er oplyst om faderen. Desuden oplyses 17/4-1913: ”slås”; 29/8: ”uro i gården, trods sig mod vagten, gået hjem uden tilladelse”; 17/9: ”snakker i timen, advaret flere gange”; 23/9: ”meget urolig under opstilling i gården”. Så bliver han 14 år og udskrives. Derefter ser det ud til, at han kommer til Livø (internat for kriminelle åndssvage), bliver tiltalt for tyveri og kommer til Bregninge, Den Kellerske Åndssvageanstalt.

Gitte var elev på samme skole, var født i 1898 og bliver i værneskolens journal beskrevet på følgende måde: ”Hendes kundskaber er i forhold til hendes alder ualmindelig ringe; hun kan kun med vanskeligheder stave sig igennem en læsebog for 3. værneskoleklasse; som følge heraf kan hun ikke gengive et læsestykke eller lære vers udenad; heller ikke gennem øret alene kan hun tilegne sig noget videre. Hun kan kun skrive afskrift efter tavle og bog og med anvendelse af store bogstaver”. Og så er hun ”kun lidt udviklet i moralsk henseende”. Efter nogle år er hun ikke længere snavset og sjusket i sin påklædning. I en periode stjal hun huer,

forklæder o.l., men bragte det tilbage på skolens opfordring. Hun er kun ”lidt arbejdsdygtig og praktisk”. Moderen er drikfældig, broderen på opdragelseshjem. Gittes videre liv kender vi ikke.

Og så er der Else, født 1902. Hun kommer fra ”et godt hjem, passer sin skolegang godt og er flittig. Hun er tilregnelig og har en god, hjælpsom karakter og en høflig opførsel. Intet unormalt spores undtagen hendes syn, hvad der vanskeliggør noget af arbejdet”. Men pga. stor lyst og flid overgår hun kammeraterne i håndgerning og husarbejde. Vi ved heller ikke noget om Elses fortsatte tilværelse.¹

Beskrivelserne af disse børn er hentet fra arkivserien ”Elevsager, elever født 1898-1902” fra Maria Kirkeplads Skoles arkiv. Beskrivelserne og kommentarerne viser, at disse børn var en blandet skare, at nogle var svagere udstyret end andre, og at nogle havde en hårdere tilværelse end andre. Eleverne tilhørte en gruppe børn, der blev udskilt fra andre danske børn i 1890’erne. Lavere klassekvotienter, årgangsdelte klasser, krav om læseplaner med klare mål, den nye metode, klasseundervisningen, og ønsket om at effektivisere undervisningen i de årgangsdelte klasser medførte, at de børn, der ikke kunne følge med, måtte sorteres fra. De kom til at udgøre en særlig gruppe frem til cirka 1980. Derefter indgår de i en stor gruppe af specialunderviste elever.

Disse børn havde, som alle børn i historien, ingen stemme, der er blevet hørt. Og de var, som frasorterede, desuden en særligt svag gruppe, som der kun foreligger få beskrivelser af, – der foreligger imidlertid beskrivelser af de åndssvage børn i denne periode.²

I denne artikel vil jeg forsøge at nærme mig børnene gennem udsagn fra de aktører, der på forskellig vis har haft med dem at gøre: politikere, forvaltningernes embedsmænd, forskere og lærere. Udsagnene findes i bøger, rapporter og tidsskrifter. Materialet er bredspektret og indsamlet undervejs gennem mange års beskæftigelse med det tyvende århundredes uddannelseshistorie. Her er det ordnet i et afsnit om Skolen på Maria Kirkeplads, et om udsagn om de svagt begavede i love og betænkninger, et om deres forberedelse til voksenlivet og et om de forskellige begrundelser, der er blevet anvendt for udskillelsen og for den integration, der fulgte fra 1970’erne og fremefter.

Artiklen er skrevet inden for mikrohistoriens ramme, og denne er valgt, både fordi vi står med en ret lille og overset gruppe, der skal gøres synlig, fordi materialet gør en relativt tæt beskrivelse af børnene og deres vilkår mulig, og fordi intentionen er at vise, hvorledes synet på, sproget om og placeringen af disse børn har ændret sig gennem årene. Materialet er først og fremmest kvalitativt, og dette giver os mulighed for at komme tæt på periodens forståelse af en børnegrup-

¹ Københavns Stadsarkiv. Maria Kirkeplads Skoles arkiv. Elevsager 1898-1902; oplysningerne er anonymiserede.

² F.eks. Wigender 1992, s. 187-366.

pe og dens vilkår. Samtidig giver materialet indblik i en forståelse og nogle vilkår, der ud fra en almenmenneskelig betragtning til tider fremstår som ret uværdige for børnene. Denne normative opfattelse medfører, at fortolkningen bliver præget af en vis empati, en empati, der nok kan rummes inden for den historiske faglighedens grænser. I denne artikel bliver empatien forstærket af, at forfatteren har været skolenævnens formand på en kommunal specialskole.

Skolen på Maria Kirkeplads og skoledebatten

København var den første danske kommune der udskilte børn: De svageste var f.eks. blevet overført til Gl. Bakkehus' skoleklasser, til særklasser, hvis de var umulige og ikke kunne følge med, til opdragelseshjem, hvis de var 'moralsk fordærvede', til Internatet på Vesterfælledvej for skulkende drenge og fra 1909 til en dagarbejdsskole for skulkende og småkriminelle drenge. Værne- og hjælpeklasser blev oprettet som forsøg i 1900 og spredt på forskellige skoler med 15 til 20 børn i hver klasse, både piger og drenge, men flest drenge. De fleste børn i de nye klasser kom fra kommunens betalingsfrie skoler, hvor der primært gik børn fra mindrebemidlede familier. Familier med en vis indtægt sendte deres børn i de offentlige – i København kaldet kroneskoler.

Skolevæsenet var dengang inspireret af det tyske Mannerheimsystem med forskellige klasstyper for normalt begavede og for svage, således at børnene kunne flyttes fra den ene klasstype til den anden inden for systemet. De svageste elever kom i værneklasserne og de mindre svage i hjælpeklasserne; hjælpeklasserne fik deres egen læseplan i 1911 med lavere faglige mål. Intentionen var, at hjælpeklassernes børn skulle tilbageføres til normalklasserne efter nogle år.

I 1902, i en betænkning som skolevæsenet udsendte, blev både undervisningens megen udenadslære og terperi samt det høje antal af oversiddere kritiseret. En tredjedel af en classes elever sad over, og kun 30 procent gennemførte en skoleforløb uden oversidning. Værne- og hjælpeklasserne skulle afhjælpe denne situation.³

Tilgangen til hjælpeklasserne var imidlertid større end forventet, og Københavns Borgerrepræsentation rejste i 1912 spørgsmålet, om klasserne ikke var blevet langt flere end tilsigtet. Det blev også diskuteret, om flere børn kunne tilbageføres til normalklasserne, hvis de blev længere i de nye klasser og derefter blev tilbageført til et lavere klasstrin. Det blev også fastslået, at "hovedvanskeligheden" beroede på den "langsomme tilegnelse hos børnene", at disse havde meget ringe evner, og at de "tillige var underernærede eller havde en eller flere legemlige skavanker".

I 1913 blev værneklasserne samlet på to af skolerne, den på Maria Kirkeplads og den på Fælledvej – den sidstnævnte fungerede som filial. Det blev desuden besluttet i forbindelse med reorganiseringen, at lokaler skulle indrettes til manuelt

³ Christensen et al. 1998, s. 46-66.

Pigeklasse fra skolen på Maria Kirkeplads 1921. Københavns Stadsarkiv.

arbejde og til daglig bespisning af de underernærede. Det blev samtidig bemærket, at piger og drenge havde fælles legeplads i filialskolen på Skt. Hans Torv, hvor Nørrebros værneklasser holdt til, og det havde man ikke mærket nogen ulempe ved – piger og drenge var den gang skarpt adskilte, også på legepladserne, i det øvrige skolevæsen, og den manglende adskillelse i værneklasserne kan undre. Var det ikke så vigtigt at overholde skolevæsenets principper i værneskolesammenhæng?

Skolen på Maria Kirkeplads havde i 1913 19 klasser og 343 elever. Mange entusiastiske lærere søgte derhen både af humanitære og faglige grunde – skoler og klasser som disse gav mulighed for friere undervisningsformer. Antallet af elever var stigende, i 1920 var antallet 508 og i 1930 934, heri er indregnet eleverne i filialerne på Fælledvej og Øresundsvej, hvor der var både værneklasser og tunghørklasser.

I værneklasserne gik børn, der som regel havde gået et år i 1. klasse og et år i 2. hjælpeklasse, men som ikke kunne flyttes op i tredje. Der var tale om børn, der efter 2. år ikke kunne stave nogenlunde sikkert, ikke regne nogenlunde sikkert med tal op til 20, og som ikke forstod pointen i en lille veltilrettelagt historie.⁴

Den store tilgang til hjælpeklasserne fremkaldte debat både blandt lærerne og i skolevæsenet: Var disse klasser med deres lave klassekvotienter for dyre, kun-

⁴ Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger 1912-13, s. 2305, Tillæg s. 106-10.

ne lærernes skøn danne baggrund for udskillelsen, ville disse klasser og de nye mellemskoleklasser, der blev oprettet efter alment skolelovens vedtagelse i 1903 og indført i København i 1908, hindre enhedsskolens gennemførelse og sidst, men ikke mindst, hvorledes skulle undervisningen i disse klasser tilrettelægges og gennemføres?⁵ Kritikken omfattede både hjælpeklasserne og værneklasserne. En lærer skrev f.eks. i *Københavns Kommuneskole* efter at have undervist i en af de nye klasser et år, at han aldrig havde haft så stor en ulyst til sit arbejde. Børnene ”var ikke blot svagt begavede, men de allerfleste var tillige i høj grad uartige, sladderagtige, rå og ondskabsfulde indbyrdes, og en enkelt af dem gjorde sig også skyldig i oprørende mishandling af dyr. Desuden stank de af snavs og utøj, så det var rent umuligt at have dem i sin nærhed”. En anden lærer skrev i *Vor Ungdom* nogenlunde samtidigt, at ingen kunne gøre sig forestillinger om, hvor ”hjælpeløse og uudviklede, ja, forkomne både legemligt og sjæleligt” de fleste af disse børn var, ”små og blege ... fra yderst fattige hjem, snavsede og forsømte”, andre bar præg af at være arveligt belastede. Og en tredje lærer skrev, at inden de nye klasser kom, ”sad sinkerne over år efter år”, mere end to år måtte de ikke sidde i samme klasse, så skulle de ”skubbes med op og agere bundfald” i en endnu sværere klasse, hvor de endnu dårligere kunne følge med”, indtil de endelig nåede 14 år.⁶ Det var således børnene, deres sociale vilkår og lærernes vanskelige arbejdssituation, der blev gjort til genstand for debat og kritik.

En af lærerne fra Maria Kirkeplads, H. Dragehjem, bidrog til debatten om, hvorledes lærerne skulle forholde sig til disse børn. For det første mente han, at børnene hverken var vanartede eller dovne, men at der var tale om slumrende gemytter, som læreren skulle forsøge at få i tale. Ja, læreren modtog et indesluttet, tavst lille værnebarn, der havde gået to år i skole, og som havde haft sine nederlag. Mange af hjemmene var desuden ubehjælpssomme. Dette barn måtte gøres ”undervisningsdygtigt” gennem fortrinsvis barnlig beskæftigelse som småsløjd af forskellig slags, f.eks. klipning og maling. Dette ville gradvis vænne barnet til orden og ”anspændelse”. Bogstaver og tal måtte man forsøge at lege ind, eksempelvis kunne klasseværelset laves til en gade med forretninger, hvor man købte og solgte, fingrene skulle bruges til regning op til ti. Læreren måtte benytte sig af småting og altid gå ud fra det nærværende og kendte. Desuden var den fysiske holdning vigtig. Maria Kirkeplads Skole havde f.eks. to bomme – en til piger og en til drenge – og her kunne børnene ved armgang få ”gennemarbejdet skulder, bryst og armmuskulaturen”, således at holdningen blev rankere. Endelig mente Dragehjem, at gentagelse var vigtig, og resultaterne over for viljeslapper og tunge børn beroede ofte mere på lærerens energi og forståelse end elevens tilsyneladende ringe modtagelighed. Ja, undervisningen måtte være præget af jævnhed,

⁵ Christensen et al. 1998, s. 46-66.

⁶ Københavns Kommuneskole 1913, s. 209 og s. 245. *Vor Ungdom* 1915, s. 62-74. Folkeskolen 1915, s. 461.

og her blev der henvist til Kaalunds salme ”på det jævne ...”. Værnelæreren ville få mange skuffelser, indtil hun/han var blevet fortrolig med, hvor ’ømfindelig og underligt flakkende’ et sådant lille væsens barnesjæl kunne være.⁷

I løbet af 1920 blev intelligenstest et almindeligt anvendt redskab til udskillelse af børnene til hjælpe- og værneklasserne og opfattet som et objektivt hjælpemiddel. Binet-Simons test var den mest anvendte, den blev oversat til dansk i 1930 og var en overvejende sproglig prøve og udviklet i Frankrig i begyndelsen af 1900-tallet. Psykologer uddannet på Københavns Universitet kunne anvende materialet og foretage prøven. Skønnet var, at børnene på disse skoler havde en intelligenskvotient på mellem 70 og 90. Psykologen og reformpædagogen Sofie Rifbjerg (1886-1981) var aktiv i det reformpædagogiske miljø og skolepsykolog knyttet til Skolen på Maria Kirkeplads. Her blev hun inspektør i 1945. Hun havde været med til at bearbejde Binet-Simons-prøven til danske forhold, og hun mente sammen med mange af sine kolleger, at det var umuligt at sætte grænsen ved et bestemt tal, barnets sociale modenhed og karakteregenskaber spillede lige så stor en rolle. Hun mente samtidig, at de svagt begavede havde visse karakteristiske træk: De var i fysisk henseende svage, de havde mange øre- og øjenlidelser og sår, mange var under eller over normal højde, og endelig kom de tit fra dårlige hjem – de fik ikke den røgt og pleje, de havde behov for. De var svage i teoretiske fag, men klarede sig godt i de praktiske, om end ikke så godt som deres normale jævnaldrende. Endelig var det karakteristisk for børnene at være uligevægtige, de havde, hvad man kaldte et vanskeligt sind; dette kunne skyldes, at de oplevede mange konflikter, deres tilværelse blev ”en evindelig og ofte fortvivlet kamp mod overmagten”. – De svagt begavede var således synlige i skolebilledet.

Sofie Rifbjerg gjorde brug af intelligenstest. Carsten Bendixen, der bl.a. har skrevet om brugen af intelligenstest i den danske skole, skriver, at hun brugte testen til ”en differentiell diagnose”, – fik man mere at vide om barnet, kunne man bedre behandle det.⁸ Hun observerede også et udvalg af børnene på skolen systematisk over tid og inddrog intelligens, økonomiske forhold og familieforhold i sine rapporter. Hendes konklusioner byggede på observation af 28 børn, lige mange piger og drenge, og var, at flertallet af børnene havde en intelligenskvotient mellem 70 og 90 (nogle lå dog over), at otte af børnene var vokset op under så dårlige sociale forhold, at de hverken havde haft ordentlige boligforhold, ordentlig ”klædedragt eller havde fået tilstrækkeligt at spise”, ni havde boet dårligt og været dårligt klædt, ni havde boet dårligt, men ikke lidt nød med hensyn til mad og klæder, seks af drengen havde ikke nogen far, en havde en stedfar, og en boede snart hos moderen, snart hos faderen. Pigerens familieforhold var mere almindelige, og der var ingen enlige mødre. Sofie Rifbjerg konkluderede, at hvis disse børn ikke havde været udsat for alt for store rystelser i den tidlige barn-

⁷ Folkeskolen 1915, s. 461-64, 475-79.

⁸ Bendixen 2006, s. 61 og 68.

dom, var de tillidsfulde og venlige. De havde næsten alle en stærk trang til, at nogen tog sig af dem og hjalp dem. Blev denne trang imødekommet, viste de en rørende hengivenhed. De måtte have en følelse af trykthed, hvis de skulle trives. Hvad enten de skulle yde lidt eller meget, måtte de kunne stole på, at man holdt af dem.⁹ Denne opfattelse af værneskolebørnene svarer til den opfattelse, Dragehjulm havde givet udtryk for, og antyder, at nogle lærere magtede at omfatte børnene med omsorg og solidaritet.

Skolen på Maria Kirkeplads afholdt jubilæum under festlige former i 1938, den hævdede, at dens virksomhed gik længere tilbage end til 1913. Og i festtalerne ønskede man sig en ny værneskole. Skolevæsenet ophævede imidlertid betegnelsen værneskole og værneelev i 1939. De tidligere hjælpeklasser blev nu til repetitionsklasser, og værneklasserne blev til hjælpeklasser, der fortsat havde deres egen timeplan og læseplan. Skolen på Maria Kirkeplads indgår derfor i skolevæsenets årsberetninger under særlige skoler, der havde hjælpeklasser, og heri gik cirka 2 procent af skolevæsenets børn. Andre særlige skoler var f.eks. svagsynsskolen og friluftsskolen. Et centralt skolepsykologisk kontor blev oprettet, der efterhånden fik en omfattende virksomhed, der eksempelvis omfattede læsehold, læseklasser, almindelige observationsklasser og ambulante taleundervisning; disse aktiviteter omfattede i 1950 tilsammen 4.697 børn. I de følgende år levede Skolen på Maria Kirkeplads sit stille liv frem til sidst i 1960'erne som specialskole for Vesterbro i København og optog hvert år børn herfra.

I 1949 blev amtsskolepsykologer ansat over hele Danmark, i de efterfølgende år blev specialundervisningen udbygget på landsplan, og Maria Kirkeplads Skole blev en veletableret institution i et landsdækkende system. Mange af disse specialskolers virksomhed blev imidlertid ændret sidst i 1960'erne. En pige, der udgik fra Maria Kirkeplads Skole som en af de sidste hjælpeskoleelever, var Lisa, født i 1953.

Lisa begyndte sin skoletid på en af Københavns kommunale skoler, og oplysningerne herfra viser, at hun havde vanskeligheder med at følge med i klassens arbejde. Hun blev henvist til hjælpeskolen, da hun var 10 år. Af henvisningskemaet fremgår det desuden, at faderen var jord- og betonarbejder og havde i lange periode intet arbejde, moderen havde natarbejde. Lise var dårligt holdt, både hvad tøj og renlighed angår. Hendes disciplin og opførsel var god, og det er forholdet til kammeraterne også, dog griner de dygtige ad hende. Klasselæreren så gerne, at hun blev i normalskolen, hvis det kunne forsvares, – det ville ikke blive let for hende med et skoleskift. Hun var blevet testet med Binet-Simons-intelligensprøven, og hendes IQ var 71.

Lisa overføres til Skolen på Maria Kirkeplads, og hendes opførsel beskrives som ”småbarnlig”, skærer ansigt og pjatter, men falder efterhånden til ro. Hun trættes hurtigt og arbejder langsomt og ukoncentreret, helhedsindtrykket er no-

⁹ Beretning fra Københavns Skolevæsen, diverse år. Rifbjerg 1949, s. 22-24 og 195 og 1967, s. 293.

get bedre end den fundne IQ. Men den enkelte praktiske handleprøve klarede hun dårligere end Binet-Simon-testen. Hun kender de store og små bogstaver, men kikser i tallæsning over 20. Forældrene har været indkaldt til samtale utallige gange, men har ikke reageret. Hun har aldrig sine ting i orden, hun er sat tilbage af et sanatorieophold i 3. klasse, hun læser pænt og hurtigt i 4., men i 5. er hendes regning gået helt i stå, hun er usikker og sjusket. I 7. klasse har hun pubertetsvanskeligheder og tit hovedpine og mavepine.

På hendes afgangsbævis står, at hjemmet har to værelser, og her bor fire personer, at økonomien er ringe, at renlighed og orden er ringe, og at barnet i sin fritid opholder sig hos en mand i halvtredserne i naboopgangen. Det anføres også, at hendes legemlige udvikling er meget god, at druk og vold er daglige foreteelser i hjemmet, og at skilsmisse forestår; hendes ældre forlovede, som naboen betegnes som, samt det lidet stimulerende miljø vil gøre en erhvervstilpasning meget vanskelig.

Alt dette stammer fra det fortrolige materiale i skolens arkiv og angiver, at Lisa har begrænsede evner og fremtidsmuligheder. Det afgangsbævis, hun går ud med i 1969, er derimod positivt. Nok angives det, at der er tale om specialklassens krav, men dansk er meget tilfredsstillende, regning, skrivning, håndarbejde og husgerning er tilfredsstillende. Hun er arbejdsvillig, ordentlig og hurtig, passer sit skolearbejde på tilfredsstillende måde, har opnået pæne resultater især i

dansk og er venlig og omgængelig.¹⁰ Hvorledes hendes liv blev, ved vi ikke, hun fik ikke den bemærkning, flere andre i disse år fik: ”skulle kunne klare sig”. Lisas sag er udvalgt, fordi hendes baggrund og vilkår fremstår som typiske for skolens elever i disse år.¹¹

Sammenligner man oplysningerne om Lisa med oplysningerne om de børn, der var født 50 år tidligere, er det iøjnefaldende, at børnenes situation og vilkår stort set er de samme: De kommer for langt de flestes vedkommende fra socialt meget belastede miljøer og kan ikke følge med i den såkaldte normalskole. Lisa er et stort barn, som har en såkaldt forlovede – en ældre mand i naboopgangen, så hendes situation forekommer særligt alvorlig. Denne situation noteres, men den er ikke af en sådan art, at der gribes ind. Forskellen mellem hendes sag og de 50 år ældre er først og fremmest, at oplysningerne fra 1960’erne er langt fyldigere, er præget af psykologisk terminologi, er mere detaljerede og også mere forstående, samtidig med at de er registrerende og nøgterne. Her er ikke længere en moraliserende undertone.

Det vidnesbyrd, Lisa får med ud i verden, er imidlertid langt mere positivt end skolens fortrolige oplysninger, hvad der kan undre. Det er sandsynligt, at både denne udtalelse og den forstående tone er udtryk for medfølelse. Spørgsmålet er imidlertid, om dette har lettet hendes vej gennem livet.

Barnet i love og betænkninger

De svagtbegavede børn var i 1900-tallets første årtier blevet udskilt i de store skoler i byerne og her blev særlige klasser oprettet for dem på kommunalt initiativ. Et samlet landsdækkende initiativ møder vi første gang i Den Store Skolekommission, der sad fra 1919-23, og som tog ”det samlede skolevæsenes forhold – pædagogisk, økonomisk og administrativt op til overvejelse og drøftelse” og udarbejdede forslag til ”en omordning heraf”. Et mindretal i kommissionen fremsatte forslag om, at det barn, der af en eller anden grund ikke kunne følge den almindelige undervisning, skulle modtage særlig undervisning (værneklasse, tunghøreklasse) – ”hvor skolevæsenets omfang tillod det”. De følgende 50 års skolelovgivning tog udgangspunkt i denne betænkning.¹² Ifølge den skolelov, der blev vedtaget i 1937, skulle særlige klasser oprettes for de børn, der ikke kunne følge den almindelige undervisning, hvor forholdene tillod det. Landdistrikternes små skoler kunne ikke gennemføre dette initiativ, her var antallet af svagtbegavede for få til, at der kunne blive oprettet særlige klasser. De svagtbegavede elever blev som regel siddende blandt de andre børn. Disse skoler havde desuden som regel aldersintegreerede klasser, klasseundervisningen var ikke den dominerende, og de svagtbegave-

¹⁰ Oplysningerne er anonymiserede, Maria Kirkeplads Skoles arkiv. Elevsager 1898-1902 og elevsager 1953, 1953, Københavns Stadsarkiv.

¹¹ Som note 9.

¹² Den Store Skolekommissions betænkning 1923, s. 62.

de blev derfor sandsynligvis ikke i samme grad synlige og dermed et problem. En opgørelse over antallet af svagtbegavede børn i landsbyskolerne sidst i 1930'erne viste, at de udgjorde 0,7 procent, langt færre end i byernes skoler. Med 1937-loven blev det også besluttet, at fællesbetegnelsen for disse klasser skulle være hjælpeklasser, distinktionen mellem hjælpeklasser og værneklasser bortfaldt.

I forlængelse af 1937-lovens bestemmelse blev et udvalg nedsat, der skulle tage stilling til, hvorledes lovens bestemmelse om særlige klasser skulle føres ud i livet. En undersøgelse af behovet for sådan undervisning blev foretaget i Holbæk Amt fra september 1939 til februar 1940. Her indgik 7.231 børn fra landsbyskoler og 1.803 børn fra byernes skoler. Blandt disse børn viste der sig at være børn, der var så svagt begavede, at de hørte hjemme under særfor sorgen, 1 procent. Desuden viste der sig at være 521, altså 5,2 procent, der var egnede til specialundervisning. Det samlede antal børn, der burde udskilles, var her 6,2 procent. Holbæk-undersøgelsen viste således, at de tidligere opgørelser havde været misvisende, og at behovet for specialundervisning var langt større end forventet. Dette resultat forbavsede udvalget. Her havde man regnet med, at 2 procent af grundskolens børn og ikke 5,2 procent burde overgå til særlig undervisning. Vurderingen blev, at det høje tal var fremkommet, fordi undersøgelsen var foretaget som en statistisk prøve og ikke som en prøve, hvis formål var at flytte et barn til en allerede oprettet særklasse. Bag denne vurdering lå nok det forhold, at antallet af børn med en intelligenskvotient på mellem 70 og 90 var langt højere end antaget. Samtidig kunne tallene tyde på, at mange svagtbegavede børn, der aldrig var testet, fungerede i de almindelige klasser. Dermed rejstes også spørgsmålet om, hvor relevant intelligensstest var som kriterium for udskillelse.

Betænkningen fra 1943 om oprettelse af særklasser, samme år som undersøgelsen blev publiceret, havde også bemærkninger om disse børns fysiske tilstand. De burde undersøges af skolelægen, da de havde dårlig legemsudvikling og mangelfuld hygiejne i betydeligt større omfang end børn i de almindelige klasser. Og desuden havde de ”forskellige sygelige tilstande”, der ville blive erkendt ved undersøgelsen. Forældrene burde desuden overvære undersøgelserne. Endelig blev det bemærket af udvalget, at de svagtbegavede børn kunne risikere at miste deres selvtillid og arbejdsglæde, når de skulle følge normalskolens undervisning, og det var langt værre, end at skolegangen kundskabsmæssigt blev resultatløs.¹³ Udskillelsen blev her ikke bare begrundet i undervisningens effektivisering, men i et hensyn til det udskilte barn.

Ungdomskommissionen, der sad fra 1945 til 1952, og som efter besættelsens store fødselsårge skulle undersøge den danske ungdoms særlige problemer, især erhvervs-, bolig-, og uddannelsesforhold med henblik på fremtiden,¹⁴ be-

¹³ Betænkning 1943, s. 15-16 og 71-79.

¹⁴ Kommissionen udsendte en række betænkninger, her vil ”Den tilpasningsvanskelige ungdom”, 1953, blive citeret.

handlede i en af sine undersøgelser samfundets såkaldte ”tilpasningsvanskelige” unge, herunder de svagtbegavede. I kommissionen fastslog man, at disse børn mødte deres første vanskeligheder, når de som syvårige kom i skole og opdagede, at de ikke kunne følge med. De reagerede tit med sløvhed og trods. De blev påført en urimeligt stor mindreværdsfølelse, som de sjældent kunne frigøre sig fra, og som hindrede dem i at udnytte de evner, de havde på andre områder. På baggrund af undersøgelser fastslog kommissionen, at svagtbegavede både var præget af ”en flugt ind i dumheden”, hvad der blev betegnet som en neurotisk forsvarsmekanisme over for omgivelsernes krav, og af psykisk umodenhed, og i begge tilfælde var der tale om evner, som ikke blev udnyttet.

Desuden fandt kommissionen i samme undersøgelse, at svage evner betingede en særlig sårbarhed over for miljøskaade, som sinker, hvad børnene blev kaldt dengang, særligt ofte var udsat for. Der var desuden hos børnene tale om særlige forløbsformer, nemlig en aktiv, hvor selvhævd, aggression og praleri var de dominerende træk, og en mere passiv, hvor selvusikkerhed, ubehjælpssomhed og ”opgivenhed” var det typiske. Og i en del tilfælde, hvor de dårlige vaner var kombineret med legemlig underlødighed, havde man set forløb, som kunne karakteriseres som en tilbøjelighed til at spille klovn.¹⁵ De svagtbegavede havde således, efter kommissionens mening, særlige karakteristika.

Samtidig giver denne betænkning udtryk for, at kommissionen havde medfølelse med de svagtbegavede. Terminologien er nu i endnu højere grad blevet psykologiseret, hvad der var i overensstemmelse med den position, udviklingspsykologien var ved at få i disse år. Og så lå der i selve betegnelsen tilpasningsvanskelige en læggen vægt på miljøets betydning og et brud med de toner af både moralsk forargelse og tro på nedarvede egenskabers betydning, der lå i tidligere tiders betegnelser og omtale.

Med skoleloven af 1958 blev antallet af børn, der modtog specialundervisning udvidet med svagtseende, svagthørende og læseretarderede – Else, der er omtalt i indledningen, og andre som hende ville nu være blevet undervist i særligt regi. Det antal børn, der modtog specialundervisning, fordi de var svagtbegavede, blev opgjort i 1959 til cirka 12.000 uden for København, i København var antallet 1.586. En samlet opgørelse over antallet har ikke været til at finde for de følgende år.

I 1961 var ordvalget om de svagest begavede børn igen blevet yderligere psykologiseret og dermed ændret: Dette barn havde i almindelighed ringe udviklet evne til såvel auditiv som visuel prægning, det havde svært ved at opfatte sammenhænge og at drage slutninger... det var jævnlig også tilbage i motorisk udvikling... arbejdede ukoncentreret og med ringe udholdenhed. Klasselæreren skulle tage initiativ til undersøgelse af barnet, situationen burde drøftes med de andre lærere og med hjemmet, inden en indstilling blev udarbejdet. Undersøgel-

¹⁵ Ungdomskommissionen, Den tilpasningsvanskelige ungdom, 1953, s. 173-75 og s. 263-65.

Drengeklasse fra skolen på Maria Kirkeplads 1917. Københavns Stadsarkiv.

sen skulle foretages af skolepsykologen, heri indgik intelligenstesten, og en indstilling skulle udarbejdes. Og i en betænkning fra 1968 hedder det, at enkelte hjælpeskoleelever kommer fra hjem, der ikke giver børnene tilstrækkelig baggrund for social tilpasning.¹⁶ En generel velstandsstigning havde medført, at boligforhold og livsvilkår i Danmark nu var blevet forbedret for alle, det er således næppe den materielle side af børnenes miljø, der sigtes til, men til omsorg og opdragelse til voksenlivet.

I løbet af 1960'erne blev grundsynet på børns udviklingsmuligheder ændret nok først og fremmest på baggrund af både holdningsskift og dansk og udenlandsk forskning: Den diagnosticering, der havde sit udgangspunkt i medicin og psykologi, blev nu suppleret med specialpædagogiske tilgange. Barnets IQ blev desuden ikke længere opfattet som statisk eller konstant. Og opvækstmiljøets muligheder og udfordringer blev tillagt større vægt. I de samme år blev special-

¹⁶ Betænkning 1961, s. 42; Københavns Kommunale Skolevæsen 1959-60, s. 43, tallet er for hjælpeklasselever.

undervisningens lovgrundlag og regelsættet for henvisning også ændret. Holdningsskiftet manifesterede sig i Folketingets ni-punkts program – en opfordring til regeringen om at udarbejde planer for den fortsatte udbygning af folkeskolen og de øvrige grunduddannelser. Ifølge dette skulle undervisningen af handicappede udbygges, således at børnene kunne undervises i et almindeligt skolemiljø.¹⁷ Den elev, der pga. sine handicap skulle have specialundervisning, skulle således fra sidst i 1960'erne forsøges integreret i folkeskolen. Undervisningens fokus skulle samtidig drejes fra elevens mangler til undervisningens muligheder – undervisningen skulle være udviklingsorienteret. Det var ikke længere diagnosen, men de pædagogiske muligheder, der skulle være styrende for, hvilken undervisning der blev tilrettelagt. De specialunderviste elever blev nu samlet under betegnelsen børn og unge, der havde særlige behov, og fordelt i grupper, der blev undervist i eller i tilknytning til en almindelig klasse eller i hold eller på klinik, i specialklasser eller anden segregeret undervisning. De tidligere hjælpeskolebørn blev betegnet som børn med generelle indlæringsvanskeligheder. Samtidig steg antallet af børn, som fik specialundervisning, markant, og de svagtbegavede indgik nu blandt disse. Den tidligere hjælpeskoleelev var gemt blandt de specialunderviste – dog repræsenterer de svagtbegavede nok stadig tit børn, der var og er socialt belastede og havde og har lavt selvværd.

Med folkeskoleloven af 1975 skulle alle børn omfattes af undervisningspligten – alle var underviselige på en eller anden måde, og antallet af specialunderviste steg således yderligere. Antallet blev opgjort i 1981, det var 104.166, og de svagtbegavede indgik i dette tal – vi ved ikke, hvor mange de var. Der var tale om 13,64 procent af grundskolens elever samt børn, som modtog pædagogisk bistand inden for småbørnsområdet. Dansk specialundervisning havde som sagt skiftet organisationsform og fokus, hvad der er påpeget i det foregående, en mere integreret undervisning var ved at finde sin form – 80 procent af de henviste elever modtog undervisning i eller i tilknytning til almindelige klasser. Hjælpeskolebarnet var som regel blevet henvist tidligt i skoleforløbet, henvisningerne foregik nu først og fremmest på 4., 5. og 6. klassetrin.¹⁸

Forberedelsen til voksenlivet

Det svagtbegavede barn havde efter sine syv år i skolen tit svært ved at klare sig i samfundet. Dette blev tidligt erkendt af hjælpeskolelærere i København, der dannede Foreningen af 1915. Denne drev værksteder, hvor de unge kunne blive trænet, et etårigt husholdningskursus for piger, erhvervsvejledning, arbejdsanvisning, almindelig rådgivning og kuratorvirksomhed, hvor en lærer kom forbi i hjemmet før udskrivningen af skolen og derefter i en periode med en måneds mellemrum.

¹⁷ F.eks. Harald Torpe: *Intelligensprøver og intelligensforskning*, 1949 og 1970; Ellehammer Andersen og Lambert, 1976, II, s. 20-49. *Folketingstidende* 1968/69.

¹⁸ Betænkning 1961, s. 42; Betænkning 1987, s. 88-90.

Hensigten var at følge og rådgive om barnets placering på arbejdsmarkedet. Tilsvarende foreninger blev efter nogle år oprettet i Aarhus og Randers.

Danmark var fra begyndelsen af 1900-tallet under forandring, industrialiseringen var tiltagende, og det samme var vandringerne fra landdistrikterne til byer og stationsbyer. De unge forblev nu ikke i samme grad i de lokalmiljøer, de var født i, med de beskæftigelsesmuligheder, disse miljøer havde. Det danske samfund var blevet mere dynamisk, og dette forudsatte også flere og andre kompetencer hos de unge, når de søgte arbejde. Samtidig viste det sig i mellemkrigs-tiden, at to femtedele af de unge i byerne og over halvdelen af de unge i landdistrikterne ikke modtog nogen undervisning ud over grundskolen. Disse forhold var sandsynligvis medvirkende til, at de mange ufaglærte unges vilkår blev debatteret og initiativer taget til deres fortsatte uddannelse – en lov om en obligatorisk ungdomsskole blev vedtaget i 1942.

Foreningen af 1915 tog – nok på baggrund af disse forhold – i årene 1942-44 initiativet til at iværksætte en undersøgelse af, hvorledes det var gået en gruppe, der var født i årene fra 1900 til 1907, som var udgået fra hjælpeskolen, og som stadig boede i København, samt af en kontrolgruppe af elever fra almindelige klasser, der var opvokset i de samme kvarterer. Undersøgelsen viste, at de tidligere hjælpeskoleelever stadig boede i de samme ”fattige” kvarterer, som de var vokset op i, hvad kontrolgruppen ikke længere gjorde – de tidligere hjælpeskoleelever havde ikke ”draget nytte af den almene forbedring af levefoden”. Undersøgelsen viste også, at 70 procent af de tidligere hjælpeskoleelever var ufaglærte, de havde ikke fået nogen uddannelse, der kunne støtte dem erhvervsmæssigt. Kvindernes uddannelsessituation var ringere end mændenes, de blev sjældent forsørget gennem ægteskab, de opholdt sig tit i barndomshjemmet som unge, og deres svage uddannelsessituation blev et problem, når de skulle klare sig selv og bo alene.¹⁹

En lignende undersøgelse blev foretaget i Odense på Ungdomskommissionens initiativ. Denne bekræftede resultaterne fra den københavnske undersøgelse, flere unge fra hjælpeskolen end fra normalgruppen havde vanskeligheder med tilpasning til erhvervslivet, de fleste var også her beskæftiget som ufaglærte, og som en konsekvens heraf lå deres indkomst lavt, deres boligforhold var ringe, og færre var gift end i normalgruppen. Og så viste denne undersøgelse desuden, at flere af de mandlige tidligere hjælpeskoleelever var idømt bøder, hæfte- eller fængselsstraffe. Langt færre af kvinderne havde været i konflikt med loven, men de havde flere konflikter end kvinderne fra normalområdet. Endelig havde flere af de tidligere hjælpeskoleelever i Odense modtaget offentlig støtte end eleverne fra normalområdet.²⁰

Begge undersøgelser viste desuden, at 10-15 procent af tidligere specialunderviste elever i løbet af ungdomsårene blev optaget under åndssvageforsorgen.

¹⁹ Den tilpasningsvanskelige ungdom, 1953, s. 176-182.

²⁰ Den tilpasningsvanskelige ungdom, 1953, bilag 3, s. 319-328.

Ungdomskommissionen mente, at når de blev optaget så sent, var baggrunden, at der var tale om børn, der havde klaret sig tåleligt i skolen og var velopdragne og blide, men når de forlod særundervisningens beskyttende og forstående miljø, viste det sig, at de ikke kunne klare sig, at deres ”praktiske duelighed og initiativ” ikke slog til på en arbejdsplads. Disse børns vanskeligheder blev først synlige, når de forlod skolesystemet.

Ungdomskommissionen fra 1953 skønnede også, at mellem en fjerdedel og en tredjedel af de svagtbegavede blev lovetrædere. Kommissionen var ikke i tvivl om, at dette for en væsentlig del skyldtes ydre forhold, i mindre grad børnenes ringere begavelse. Kommissionen mente også, at når gruppen klarede sig så dårligt på arbejdsmarkedet, var det, fordi den manglede en afpasset faglig optræning snarere end manglende intelligens – kommissionen lagde vægt på miljøets, ja, livsvilkårenes betydning frem for arvelige forhold. Kommissionens konklusion på undersøgelserne var, at 40 procent af specialundervisningens elever senere i livet klarede sig uden støtte, hvad der ikke var ensbetydende med, at de klarede sig godt. Cirka yderligere 25 procent kunne sandsynligvis hjælpes op på dette niveau, 25 procent ville have behov for offentlig støtte, og 10 procent ville senere blive overført til åndssvageforsorgen.²¹

Endelig viste disse undersøgelser, at de svagtbegavede havde lavere ægteskabstal og lavere børnetal end andre borgere. Desuden var dødeligheden blandt de svagt begavedes børn stor. Tilsammen kunne dette tyde på, at de svagtbegavede ikke var i stand til at opretholde sit eget antal. Deres antal blev holdt oppe ved, at der inden for normalområdet fødtes mindre begavede børn – antallet af svagtbegavede var således ikke stadigt stigende, tilhængerne af degenerationsteoriene, der havde været dominerende ved 1900-tallets begyndelse, havde derimod hævdet, at antallet var stigende.

Både disse undersøgelser og debatten, der fulgte, fik betydning for den specialunderviste elevs skolegang. Et udvalg, der blev nedsat i 1955 om tilrettelæggelsen af undervisningen af de børn, der ikke kunne følge grundskolens almindelige undervisning, refererede undersøgelserne fyldigt. I betænkningen fra 1961 blev der lagde vægt på, at hjælpeskolens elever blev i skolen ud over de syv år, hvad alle grundskolens elever – med 1958-loven – nu havde fået mulighed for. Forslag blev også fremsat om indførelse af værkstedsundervisning, af kuratorer og samarbejde med de initiativer, der blev taget for uddannelse af ikke faglærte arbejdere generelt. Endelig blev oprettelse af særlige ungdomsskoler foreslået.²² Et cirkulære fra 1961 iværksatte disse ordninger og gav mulighed for, at svagtbegavede blev undervist inden for ungdoms- og aftenskolen.²³

²¹ Den tilpasningsvanskelige ungdom, 1953, s. 183-206.

²² Betænkning 1961, s. 41-67.

²³ Cirkulære 4/8-1961.

I 1964 blev et nyt udvalg nedsat: Handicappede unges deltagelse i fortsat undervisning i og uden for folkeskolen. Dette udvalg gentog, at der skulle stilles kuratorer til rådighed for de svagtbegavede, at alle landkommuner skulle have mulighed for at henvise svagtbegavede elever til særlige klasserækker eller skoler, og at alle svagtbegavede fik adgang til tilstrækkeligt differentieret undervisning i 8.-10. klasse.²⁴

I 1973 blev undervisningspligten for danske børn udvidet fra syv til ni år. Dermed kunne det svagtbegavede barn forblive i skolen, til det blev 17 år – erfaringerne havde vist, at disse unge i løbet af en længere skoletid vandt meget i modenhed og blev i stand til at følge en stabil arbejdsrytme. Da skoleloven af 1975 og loven om forsorgens udlægning i 1980 ligestillede alle danske børn, kom de svagtbegavede ind under disse regler. Og nu kunne de børn, der havde behov for det, tilbydes et 11. skoleår, og så kunne hensyntagende specialundervisning for voksne gives i henhold til fritidsloven, og undervisningen skulle tilrettelægges under hensyntagen til deltagernes handicap.²⁵

Begrundelser for udskillelse og integration

Det svagtbegavede barn var et af dem, der tidligt blev gjort unormal i byernes store skoler, først og fremmest fordi det ikke kunne følge den almindelige undervisning, men også fordi det både kunne være uroligt, ubehjælpsomt og forhutlet. Andre børnegrupper, der blev skilt ud, var i første omgang de adfærdsvanskelige og de kriminelle, – betegnelserne for tidens institutioner som opdragelseshjem, Internatet for skulkere og Dagarbejdsskolen angiver – for at bruge København som eksempel – at gruppen blev differentieret. Disse grupper var domineret af drenge. Byernes store skoler skulle omkring århundredskiftet yde en mere effektiv undervisning – den fremtidige borger skulle kvalificeres til det industri-samfund, der var undervejs. Udskillelsen af de svage og besværligste børn kunne fremme effektiviseringen. Og udskillelsen blev opfattet som nødvendig og foretaget af læreren som et pragmatisk skøn. Med intelligensprøverne, der blev indført i løbet af mellemkrigstiden, blev udskillelsen videnskabeliggjort, og dette synes at have bidraget til at udskillelsen blev opfattet som både naturlig og retfærdig. Psykologer som Sofie Ribbjerg mente, at prøven desuden gav information, der kunne støtte barnets videre vej gennem livet.

Den formelle begrundelse for at udskille nogle børn var i første omgang, at det var både til de udskilte og de tilbageværende børns eget bedste. I betænkningen fra 1943 hedder det f.eks., at lige så ødelæggende det var for det svagtbegavede barn at forblive i normalklassen, lige så uheldigt var det for det normalt begavede barn at skulle undervises sammen med tungnemme. Bag denne formulering

²⁴ Betænkning, 1968, s. 45-48.

²⁵ Som 16. Samlede bestemmelser om specialundervisning, Kroghs Skolehåndbog, 1982. Betænkning, 1968, s. 45.

skimtes en tillid til, at den rene normalitet ved hjælp af prøver og observation kunne findes. Udskillelsen blev nok i samtiden opfattet som human, der blev taget hensyn til både normale og ikke normale børn, den var ikke bare retfærdig.

I de følgende tiår videreudvikledes iagttagelsesforløb og diagnosticering, udskillelserne raffineredes, og nye svage grupper fremstod, der blev indstillet til særlig undervisning, som f.eks. svagtseende, svagt hørende og talelidende samt børn med læsevanskeligheder – den sidstnævnte gruppe viste sig at blive større end de svagtbegavede. Skolepsykologien leverede – hurtigt sagt – redskaberne til at foretage denne nuancerede udskillelse – i 1939-40 blev eksempelvis 91 børn indstillet til hjælpeskole i København, og så viste det sig, at de havde en IQ på over 95. Undersøgelserne på skolepsykologisk kontor førte imidlertid til, at kun et af børnene kom i hjælpeklasse, 23 forblev i de almindelige klasser og fulgte disse, de øvrige blev fordelt på repetitionsklasser, læseklasser, observationsklasser osv.²⁶

I løbet af 1960'erne skiftede ideologien fra segregation til integration – tilsyneladende både i humanitetens, demokratiets og menneskerettighedernes navn – åndssvageforsorgen har gennemgået et lignende forløb²⁷. Og dette skift handler nok samtidig om et sammenfald i udviklingen inden for mange forskellige fagområder, og som i øvrigt foregik på mange niveauer. Her skal eksempler på de mest betydningsfulde skred skitseres: For det første havde den psykologisk-pædagogiske forskning vist, at et barns IQ ikke var konstant, intelligensudvikling var en langt mere dynamisk og miljøafhængig størrelse end antaget. Desuden var den i sociologien forankrede teori om, at afvigerkategorier var og er menneskeskabte, ved at blive bredere accepteret. Dermed blev det også bredere accepteret, at afvigere altid afviger fra en norm, og at skolens afvigere simpelthen afveg fra skolens norm ”for den rigtige skolemæssige elevadfærd.” Den afvigende elev blev på denne baggrund anset som ”normbryder” og de specialpædagogiske foranstaltninger som ”sanktioner”.²⁸ Dette synspunkts konsekvenser for skolen fremstod og fremstår som umiddelbart uoverskuelige.

Endelig foregik der i disse år et skred i undervisningens verden: Pædagogisk teori fik en ny selvstændighed og forskubbete psykologisk teori, når undervisning skulle planlægges, tilrettelægges, gennemføres og evalueres. Tilsammen fik disse skred stor betydning for både skolepolitikken og skolens undervisning som sådan – typiske eksempler fra disse år er introduktionen i Danmark af den videnskabsorienterede læseplanstænkning, fagdidaktikkens akademisering og indførelse af faget undervisningslære i læreruddannelsen. Og konsekvenserne for det svagtbegavede barn blev først og fremmest, at fokus nu skulle flyttes til de pædagogiske muligheder og væk fra barnets diagnose.

Psykologen Carsten Bendixen, der har skrevet om forholdet mellem psyko-

²⁶ Betænkning 1943, s. 10-11.

²⁷ Kirkebæk 2001.

²⁸ Ellehammer Andersen og Lambert 1972, I, s. 93-104.

logiske teorier om intelligens og folkeskolens elevdifferentiering, hævder, at den differentiering af eleverne, der er foregået, og som starter med udskillelsen af de svagt begavede – og de vanskelige – har været den mest modsætningsfyldte og vanskelige opgave, demokratiets enhedsskole har haft. Her har skolepsykologien været et vigtigt, men også et omstridt professionsredskab. Det skolepsykologiske praksisfelt kom først og fremmest til at fungere selekterende og diagnosticerende. Og de prøver, psykologerne anvendte, havde med deres systematiseringer, scoringer og aldersopdeling afsæt i det 19. århundredes medicinske undersøgelser over normalitet og afvigelser i populationer. Denne testpsykologi synes på den ene side at have udviklet sig uafhængigt af den psykologiske kognitionsforskning, på den anden side blev den et afgørende evalueringsredskab i skoleverdenen i forbindelse med normal- og særundervisning. Man kan sige, at testene blev brugt som en teknik til at afklare populationsvariable. Hvorledes et samfund forvalter populationsvariablerne, er så en anden historie og blandt andet en historie om hvilke konsekvenser, forvaltningen får for de mange og forskellige børns selvforståelse og hverdagsliv.

Det system, der efter 1949 var blevet etableret med det skolepsykologiske landsdækkende apparat, genererede både en ny symbolsk orden og en skærpeelse af den normalitetsopfattelse, der var udgangspunktet for virksomheden. Dette påvirkede alle aktører i skolefeltet, ikke bare børnene. Specialundervisningen udviklede sig til et omfattende og vidt forgrenet område med eksperter og undervisere, der imødekom de voksende krav. Kritikken af dette system i tiden omkring 1970 bidrog til den ændring af specialundervisningens fokus, som er omtalt, og til indførelse af nye test, først og fremmest WISC,²⁹ en prøve der er både verbal og ikke verbal.

Differentieringen af eleverne fortsatte imidlertid i ændrede former og med nye kategorier, og pædagogikkens nye fokus blev opfattet som både human og dynamisk. Terminologien og undervisningsforløbene blev vel ændrede, men kategorisering og dermed stempling og overvågning er nok blevet opretholdt i praksis. Set over tid har udskillelsen hentet legitimitet både hos medicin og psykologi, og sociologien har samtidig givet os indsigt i, at kategorierne for udskillelsen er nogle, vi selv har skabt og skaber. Demokratiets skole har imidlertid stadig et grundlæggende problem: Hvorledes kan alle børn blive undervist og opdraget til ligeværdige borgere?

Konklusion

Denne artikel har haft den dobbelte hensigt både at komme tættere på og synliggøre det svagtbegavede barn i perioden fra cirka 1900 til 1970'erne og at beskrive med hvilke formuleringer, ja, begrundelser, dette barn i den samme periode er blevet udskilt og integreret i den almindelige skole. På de foregående sider er teg-

²⁹ Bendixen 2006, s. 12-97.

net konturerne af et barn, der var psykisk handicappet, som tit kom fra samfundets bund, og som sammen med andre børn i samme situation blev udskilt og samlet i særlige klasser og skoler. Udskillelsen betød en ydmygelse og en stempeling, som barnet blev bærer af resten af livet, også i voksenlivet, som for flertallets vedkommende nok ikke blev et godt voksenliv.

Udskillelsen fremstår for iagttageren og for den pårørende som ret ulykkelig for hvert enkelt barn til trods for mange velmenende læreres, kurators og andre sagkyndiges forsøg på at lindre situationen – et eksempel på forsøgene er den stadige neutralisering af betegnelsen for disse udskilte – fra f.eks. sinker over hjælpeskolebarn og sent udviklede til elever med særlige behov eller generelle indlæringsvanskeligheder.

Udskillelsesprocessens overordnede begrundelse har været, at folkeskolen eller normalskolen skulle løse sin opgave så effektivt som muligt, og derfor måtte de børn, der ikke kunne følge med, fjernes. Til dette formål blev et effektivt selektionsystem udviklet, hvad det foregående har vist eksempler på. Efter 1960 opstod imidlertid en grundlæggende kritik af selektionsprocessen, der på den ene side havde sin baggrund både i international og dansk ideologi og forskning og førte til en situation, der nærmest må betegnes som et paradigmeskift inden for pædagogik og pædagogisk psykologi – vel blandt andet inspireret af sociologien. På den anden side har ændringerne nok også deres baggrund i det stadigt stigende behov for specialundervisning hos den samlede børnepopulation, der viste sig at være langt meget varieret end antaget. Tilsammen har denne omfattende proces ført til ændringer også af selve selektionsprocessen og til, at langt flere børn end tidligere bliver udskilt. Det ser imidlertid ud til, at udskillelsen i dag ikke fremstår som så stemplende som tidligere – hvad det store antal udskilte nok har bidraget til.

De svagtbegavede har imidlertid holdt sig som en ret stabil gruppe inden for de specialunderviste, dog er de siden 1975 blevet delt i dem med behov og dem med vidtgående behov for støtte. De er samtidig blevet spredt mellem forskellige skoler og klasser, nogle er også integrerede i almindelige klasser, og de har fået mulighed for undervisning, der kan strække sig til det 21. år. Spørgsmålet er imidlertid, om det svagtbegavede barn reelt er integreret, er de ikke bare placeret på en anden måde end tidligere og blandet med kategorier af andre udskilte?

De svagtbegavede er desuden ikke længere så umiddelbart synlige, nok først og fremmest på grund af den generelle velstandsstigning. Og disse børn anses ikke længere som degenererede eller genetisk arveligt belastede, men i mange tilfælde nok som bærere af en negativ social arv.

Kilder og litteratur

Københavns Stadsarkiv. Skolen på Maria Kirkeplads' arkiv

- Bendixen, C. (2006): *Psykologiske teorier om intelligens og folkeskolens elevdifferentiering*. Roskilde: RUC.
- *Beretning om det københavnske Borger- og Almueskolevæsen*, diverse år.
- *Betænkning vedrørende oprettelse af særklasser i folkeskolen*, 1943. København: Schultz.
- *Betænkning om handicappede unges deltagelse i fortsat undervisning*, 1968. København: Schultz.
- *Betænkning vedrørende folkeskolens specialundervisning*. København 1987.
- Christensen, Thomsen og Walter (1998): "Den delte enhedsskole". *Årbog for Uddannelseshistorie*.
- Coninck-Smith, Ning de (1999): *For barnets skyld*. København: Gyldendal.
- *Den tilpasningsvanskelige ungdom*, betænkning, Ungdomskommissionen, 1953.
- *De sent udviklede og samfundet*, 1979, udgivet af Landsforeningen til støtte af sent udviklede.
- Ellehammer Andersen, S. og Lambert, F. (1972, 1976): *Specialpædagogik. Almene synspunkter*, I, II.
- *Folkeskolen*, diverse år.
- *Folkeskolens specialundervisning*, 1961, betænkning.
- *Folketingstidende 1968/69*
- Foucault, M. (2002): *Forbrydelse og straf*. Det lille forlag.
- Kirkebæk, Birgit (2001): *Normaliseringens periode*. SOCPOL.
- *Københavns Borgerrepræsentations Forhandlinger*, diverse år.
- *Københavns Kommuneskole*, diverse år.
- *Leksikon for opdragere*, 1953.
- Rifbjerg, Sofie (1949): *Udviklingshæmmede børn*.
- Rifbjerg, Sofie (1967): *Hjælpekolebørn*. København: Gyldendal.
- *Specialpædagogisk Tidsskrift*, diverse år.
- Stephensen (1915): "Vore værneskoler". *Vor Ungdom*.
- Wigender, N. Balslev (1992): *Drivhuset for den sygnende Plante*. Dansk psykologisk forlag.

Ellen Nørgaard er født i Oslo i 1933 og uddannet på Oslo Universitet. Hun har i en årrække beskæftiget sig med uddannelseshistorie, den overordnede problemstilling har været reformpædagogikkens skiftende fremtrædelsesformer og inden for dette område foreligge monografierne Lille barn, hvis er du? 1977, disputats, Tugt og dannelse, 2005 og Folkeskolens indoktrineringsdebat 2008. Har desuden skrevet artikler og er medforfatter til bøgerne Vanløsedagbogen 1982, Børnenes skole, 1985 og School Development in Mongolia, 2002. Ellen Nørgaard har endelig redigeret rapporter om uddannelsesforskning. Er desuden medforfatter på 5-bindsværket om dansk skolehistorie, der udkommer 2013-14.